

Klíč k pravdivému poznávání. Filosofie výchovy a přínos studia myšlenek B. Spinozy

Autor: Karel Kukla

Abstract

Key to True Knowledge. Philosophy of Education and Contribution of Thought Studies of B. Spinoza. – The paper is exploring the key to unlock the truth that each of us clutching in his hand. Author examines three different Spinoza's kinds of knowledge. He begins with inadequate perception, which he calls knowledge of the first kind. When we reach what Spinoza calls the second kind of knowledge, reason (*ratio*), we have ascended from an inadequate to an adequate perception of things. Finally, Spinoza's third type, which he regards as superior, he calls intuitive knowledge (*scientia intuitiva*).

Keywords: key, knowledge, ratio, intellects, Spinoza

Klíčová slova: klíč, poznání, ratio, intellectus, Spinoza

Úvod

Cílem pojednání je odemknout pravdivé poznávání klíčem, který každý z nás svírá ve své ruce. Odemkněme dveře jedné domácnosti a zaměřme se na jednotlivé spinozovské druhy poznání.

Klíč, intellectus a ratio

Nuže dveře bytu právě odemká Pavlína, obstarávala na úřadech, avšak vůbec nepochodila. Karel chce psát toto pojednání. Podle pozdravu a pohybů Pavlíny při odkládání svrchního oblečení nakonec podle smutných slov poznal, že se hroutí jeho představa o nejbližších okamžicích, ve kterých se chtěl věnovat psaní. Nad to zjišťuje, že úřady vyžadují další a další součinnost. Karel bezprostředně zareagoval tak, že Pavlíně **vynadal**, že si měla vzít jiné doklady, než které si vzala, že se měla jinak obléknout, než jak se oblékla, že měla jinak vyjednávat, než jak vyjednávala apod. Všichni to jistě v různých obměnách známe. Jsme ve svém jednání omezeni vnějšími příčinami a výsledkem často je, že si **nadáváme**.

Karel zareagoval na základě představ ze znaků a také z nejisté zkušenosti. Tento první spinozovský druh poznání je **jedinou příčinou nepravdivosti**. A také čtenář na první pohled nedostal dosud příležitost číst text jinak než ze znaků a z nejisté zkušenosti. Pasivně.

Běžně a nepřesně se uvádí, že druhým spinozovským druhem je poznání „rozumem“. Poznání je skutečně **pravdivé**. Vychází-li třetí druh poznání, intuitivní vědění, právě z „rozumu“, jsme schopni lépe se orientovat ve smyslu celku a v náhledu do budoucnosti. Máme tedy **klíč**. Ještě je třeba k odemknutí upozornit, že Spinoza důsledně rozlišuje dva pojmy: **intellectus a ratio**.

Intellectus¹ je ve Spinozově podání **rozum člověka**, který je třeba chápat ve smyslu hebrejské antropologie. Rozum je dýcháním, proudící krví v psychofyzické jednotě člověka. Navrhují intellectus vyjádřit tak, že jde o **míru aktivní pravdivosti člověka**. Aktivní proto, že Spinoza pojmem **intellectus** vyjadřuje činnost, soulad myšlení s konáním. Naše chápavost může obsahovat pravdivé i zmatené ideje. A míra pravdivosti ve vztahu k celku je u každého z nás odlišná podle toho, kolik smyslových realit (znaků, představ, zkušeností) přítomně udýcháme při průtoku naší krve, což se projevuje v našem intuitivním vědění.

Ratio (viz tamtéž) se vztahuje k reflexivní metodě a je zároveň „brzdovou kapalinou“ **rozumu**. S pojmem **ratio** je spojen druhý spinozovský druh poznání. Zpětnou reflexí umožnit prožít pravdivost vlastní přirozenosti. Vždyť někdy si při odemykání pomáháme tak, že druhou rukou držíme za kouli dveří v pohybu zpět. Přitom chceme vejít. V nadsázce lze říci, že do procesu odemykání je zapojeno celé tělo (**intellectus**) a záleží na tom, z jakého **důvodu** vcházíme. Z toho plyne, že druhý druh není poznání rozumem, ale **důvodem (ratio)**.

Vraťme se k situaci v domácnosti. Pojďme se věnovat poznání skrze **ratio**. **Důvodem** je přirozeně nejbližší příčina. Z pozice Karla je to **hněv**. Z pozice čtenáře je to **snaha**. Reflexivní metoda nás však upozorňuje ještě na jedno poznání. A sice, že tedy poznáváme, ale poznáváme něco, co je dáno (hněv, snaha). Spinozovsky řečeno, idea ideje nic nemění na tom, že poznáváme něco, co víme a že rovněž víme, že to víme, a že víme, že víme, že to víme atd.

Biblickým i spinozovským jazykem řečeno, nehněvá se Karel, ale Bůh skrze Karlův modus. Nesnaží se čtenář, ale Bůh skrze čtenářův modus. Touto vsuvkou je třeba upozornit na skutečnost, že jestliže poznáváme, co je dáno, zpětně pravdivě odhalujeme nejen nejbližší příčinu, ale také samotnou nejvyšší dokonalost, pravdivost, esenci, *causu sui*. **Pravdivost je dobrý důvod**. A naše **svědomí** potřebuje k životu **dobrý důvod**. Karel i čtenář ví, zdali činí, to co činí, jen tak (z **dobrého důvodu**), nebo jestli činí to, co činí z nějakého dalšího důvodu, než je **pravdivost sama** či **causa sui**.

Dobrý důvod může být ve smyslu celku jedině ten, který je **causa sui**. Proto jestliže Karel prožívá **hněv**, dopouští se svou omezeností **svévole**. Také čtenář, chce-li místo touhy po pravdě získat libovolnou převahu, z pravdivého poznání vyplývající, opouští **svévolně** celek.

Filosofie výchovy a dobrý důvod

Jakmile jednou někdo pozná, že nejvyšší dokonalostí je dělat věci jen tak pro radost, pak nejen poznává, z hlediska poznání nejbližší příčiny, jaké konání si může dovolit, zároveň poznává, že jestliže upřednostňuje jiný účel než **dobrý důvod**, pak se dopouští **svévole**. Sobě, celku a budoucnosti škodí. **Žije nepravdivý, nepřítomný život v závislostech všeho druhu**.

Intuitivní vědění je u každého z nás jiné podle toho, kolik znaků, představ a nejistých zkušeností (spinozovsky rovněž kolik dokonalostí neboli realit) udýcháme při průtoku krve.

¹ Spinoza (2003: 32, 33 a poznámka na s. 59). Toto rané dílo je psané jinou formou než vrcholné dílo *Etika*. *Pojednání o nápravě rozumu* přeložil a poznámkami opatřil Martin Hemelík, který na zmíněných stránkách naznačuje, že Spinozovo používání termínů „ratio“ a „intellectus“ je spíše nepřehledné. Na rozdíl od Hemelíka se domnívám, že Spinoza moc dobře ví, kdy a proč ten či onen termín používá a co vyjadřuje. To je také jeden z klíčů k pochopení jeho filosofie a druhů poznání. Podrobněji v textu.

Čím více, tím jsme pochopitelně lépe vybaveni orientovat se v celku směrem k budoucnosti, ovšem za předpokladu, že máme pravdivou ideu, tzn. **dobrý důvod**, tzn. že jsme schopni reflexivní metodou poznat nejbližší příčinu (stav našeho těla a mysli neboli afekt) a rovněž si přiznat důvod tohoto afektu (viz ponor do našeho svědomí). Je-li oním důvodem jiná motivace než **dobrý důvod**, pak jsme odkázáni jen na podsunuté zdroje, zdali a jak budeme dýchat, zdali a jak nám bude proudit krev. Pravdivé poznávání vede k hloubce našeho svědomí, ke správnému dýchání a k adekvátnímu proudění krve.

Shrňme situaci v domácnosti, že za **vynadáním** se skrývá Karlův **hněv**, který více vyjadřuje jeho ego než **dobrý důvod**. Biblickým i spinozovským jazykem se hněvá Bůh skrze Karlův modus, protože je Karel z výše uvedených důvodů v rozporu s nejvyšším **Zákonem**. Jaké z toho plyne pro příště poučení? Pokud Karel poznal svůj **hněv** a dále jestliže poznal, že jeho **hněv** je sice dán, přesto, ba právě proto **hněv**, jako odplata, náleží pouze Bohu, zbývá **dobrý důvod** v jeho svědomí. Touha po pravdivosti a ostražitá bdělost napoví, jak se příště zachová.

Zlo vzniká nedostatkem přítomného pravdivého jednání člověka, vítězstvím **svévole** nad poslušností. Ani Pavlína nemá na růžích ustláno. Nejenom, že si vyslechla to, co si vyslechla, zároveň její **bezmoc** je rovněž jako Karlův **hněv** smutkem Boha v projevu člověka. Nechce-li být tedy v rozporu s nejvyšším **Zákonem**, se svým dýcháním a se svou adekvátně proudící krví, už skrze toto pojednání ví, že nemůže oplácet stejnou mincí. A nutnost sama ukáže na to, jakým způsobem bude dále milovat bližního svého. Zdali se její prožitá **bezmoc** promění ve **snahu** Karla pochopit, či v **odvahu** Karla opustit, či v jinou aktivní **snahu** projevit lásku k bližnímu s ohledem na **sebezáchovnou a biblicky ceněnou hodnotu lidského života**.

Vzpomeňme, prosím za prominutí, na úmrtí blízkého v milované rodině. Pociťujeme smutek a zároveň pravdivost. Jestliže správně dýcháme a adekvátně v našem těle proudí krev, chápeme, že na věci nemůžeme nic změnit. Nad to tato vzpomínka je sama o sobě **dobrým důvodem** a je-li poznán, ve spinozovsky afektovém uspořádání se smutek podrobí „radosti“. **Láska bez nároku** je základem Ježíšova učení. Skrze adekvátně proudící krev přítomně protéká k milému zesnulému člověku láska v takové míře, že chápeme sílu a moc lásky pod způsobem věčnosti.

Spinoza navázal na Ježíšovo poselství tím, že zjemnil apel posílením **důvodu** pravdivého poznání. Podobenství jsou riziková v tom, že se každý mohl zahlédnout a zároveň se cítil zahlédnut. V tom spočívá Ježíšovo božství a důvod jeho ukřižování. Nastaveným zrcadlem se můžeme člověka, ale i davu, nechtíc dotknout. Jestliže ale tentýž člověk, ale i dav, sám u sebe objeví sílu **lásky bez nároku**, pak již ze svého pravdivého poznání nikdy nesleví a pokud ano, tak opustí vlastní zdroj na úkor lapajícího dechu a nepřírozené ztráty krve. Svě i bližního.

Spinoza volil době poplatnou metodu definic a axiomů, kde sice zrcadlo rovněž nastavil, ale jeho instalaci si provádí každý čtenář jeho *Etiky* sám. Bez dohledu a apelu nevítaných osob. Jeho myšlenky se jeví jako přidaná hodnota posilující **lásku bez nároku** poznáním **dobrého důvodu**. Uzavřeme: ve Spinozově poselství definic a axiomů, prosím, nic abstraktního a neživotného nehledejme. Spojovat Spinozu s tímto druhem racionalismu je hluboký omyl.

Po výtce se málo zabýváme Ježíšovým učením. Událost na kříži dominuje. Proč? Ještě předtím Sókratés obracel do nitra **svědomí**. Výsledkem jejich snahy bylo odsouzení a smrt. Spinoza navazuje jemným důrazem na **ubohost nepravdivě prožitého života**. Povýšil učení o **svědomí a lásce bez nároku** na axióm v tom smyslu, že jestliže jednou člověk sám objeví pravdivost a zákonitost věcí, z tohoto poznání může slevit jen za cenu svého dechu a tepu. Jinými slovy se stane nemocným otrokářem nebo nemocným otrokem. Zvolil metodu definic a axiómů, která zde však plní pouze roli prostředku, jak objevit vlastní zdroj a jeho věčného původce. Sepsal něco neuvěřitelně **pocitivého**. Současnost je zahlcena povrchním moralizováním se skrytými zájmy, nevede člověka k objevování svého potenciálu a k pravdivému poznávání. Pokrytectví slaví úspěchy i na půdě vzdělávání. Filosofie výchovy nepotřebuje nové metody se spinozovským přístupem? Je nejvyšší čas pustit se do práce!

Závěr

Spinozovské druhy poznání navrhuji pro studium rozlišit takto:

První druh, poznání ze znaků a z nejisté zkušenosti, je nedostatečné a pasivní. Pasivitou je třeba rozumět absenci vlastního zdroje. Avšak z bezbřehých představ a smyslových vjemů se tvoří základna pro intuitivní vědění, jsou-li tyto představy a vjemy posléze prosáklé vlastní krví a jsme-li schopni je udýchat. Jinými slovy, opírá-li se náš rozum o adekvátní ideje.

Druhý druh, běžně uváděný jako poznání rozumem, je ve skutečnosti poznáním **důvodovým** (aktivní, přítomné, pravdivé), vždyť rozumem myslí Spinoza život celého člověka. **Důvodové** poznání nás pravdivě informuje o naší existenci a rovněž o vztahu k esenci naší existence. Je náš vztah svědomitou poslušností a láskou bez nároku, nebo svévolí v účelových závislostech?

Třetí druh poznání, intuitivní vědění (přesahující přítomnost jedince jeho budoucí vizí k celku pod způsobem věčnosti, vychází-li z **dobrého důvodu**), lze jinými slovy vyjádřit jako míru pravdivosti jednotlivého člověka nejen k sobě samému, ale také ve vztahu k okolí a celku. Je pravdivým zahrnutím vlastních realit v pospolitost prostřednictvím všech druhů poznání.

SEZNAM LITERATURY

SPINOZA, Baruch. *Etika*. Praha: Dybbuk, 2004. ISBN 80-86862-02-X.

SPINOZA, Baruch. *Pojednání o nápravě rozumu*. Praha: Filosofia, 2003.
ISBN 80-7007-178-8

(Mgr. Karel Kukla je absolventem oboru učitelství náboženství, etiky a filosofie na UK
Husitské teologické fakultě.)